

„A mindenható örök Isten nevében” Debreceni végrendeletek gyűjteménye
A kötetet összeállította, szerkesztette, a bevezetőt és az életrajzokat írta: Kovács Ilona

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Forráskiadványai 44. Debrecen, 2018.
Sorozatszerkesztő: Szendiné Orvos Erzsébet

Az MNL reformációs projektjének köszönhetően sok könyv jelent meg ebben az évben. A forráskiadványok közül egy olyan különleges kötetre szeretném felhívni a figyelmet, amely a „kálvinista Róma” szubsztanciájára világít rá, megmutatva az eseményeket formáló embert a maga valóságában és esendőségében. „*A mindenható örök Isten nevében*” Debreceni végrendeletek gyűjteménye című kötet nem egy átlagos forrásközlés. A könyv szerkezetének kialakításában ugyanis meghatározó, hogy összeállítója, Kovács Ilona, aki nemcsak Debrecen történetének elkötelezett kutatója, hanem olyan levéltáros, aki sokféle megközelítésben, nagy szakértelemmel és jó stílusban tudja elénk tárni a múltat, ez esetben is a maga teljességében villantja fel a mikrovilágokat. Megszoktuk már, hogy kutatásainak, előadásainak, publikációinak köszönhetően azzal válnak kerekké az elmúlt évszázadok, hogy mindenhol megjelenik az egyén, és általa tárulnak fel az igazságszolgáltatás formái, a háborús mindennapok, az élet örömei, a bálók és más szórakozási, kulturálódási formák. Az élethez azonban hozzátartozik a halál és az azt megelőző végső rendelkezés, amelynek tükrében beleláthatunk a múltba. Ezzel a kötetel ezt a tükröt adja az olvasó kezébe Kovács Ilona.

A végrendelet rendkívül informatív forrástípus. Az egyes ember életében sok esetben az utolsó, őszinte számvetés. Isten színe elé készülve ez már a gyónás része, így a benne foglaltak hitelességét, valódiságát tekintve kevesebb lehetne a kétely. Mégis előfordulnak benne ferdítések, félreértelmezések, elhallgatások. Ugyanakkor felszínre jöhetnek olyan emlékek, gondolatok, érzések, amelyek talán nem igazán voltak publikusak, és más formában nem lehetett kifejezni őket, csak utolsó kívánságként, rendelkezésként. Bár a hagyatékolásnak megvolt a kialakult rendje, az öröklési szokások mellett ez volt az utolsó lehetőség a bűnbocsánatot lehetővé tevő korrigálásra, a hála kifejezésére, sőt az adományok révén a történelem lapjaira való feliratkozásra is.

A hagyatékolás jogát biztosító privilégiumlevelet a debreceni polgárok a 15. században Hunyadi János özvegyétől, Szilágyi Erzsébettől kapták. A város előjárói és a testánszt ismerő tanúk előtt tett vagy általuk hitelesített, néha saját kézzel írott végakarata számos olyan, más forrástípusban fel nem lelhető adatokat tartalmaz, amely a múlttal foglalkozó szakemberek számára kimeríthetetlen kincsesbányát jelent. A hagyományok, a szokások, a gondolkodásmód mellett az egy-egy időszakra jellemző tárgyi kultúra, szociális érzékenység, mentalitás is kivillant a következő generációk életét megalapozó, meghatározó rendelkezésből, amely éppen azért, mert nagyban befolyásolhatta az örökösök egzisztenciáját, alkalmanként rövidebb-hosszabb pereskedés alapja vagy tárgya lehetett. A végrendeleti adományozás miatt maga a testamentum néha alapító okiratként szerepelt egy-egy intézet, alapítvány létrehozásánál, templom építésénél. Emiatt nem csak a végrendelet végrehajtásáért felelős városi előjáróság irataiban maradtak meg a testamentumok, hanem számos más helyen is fellelhetőek. Kovács Ilona ezt is szem előtt tartotta, amikor nemcsak a *Debrecen város Tanácsának iratai – Testamenta* elnevezésű állagban lévő 3000 végrendeletet tekintette át, hanem más városi fondok mellett a Tiszántúli Református Egyház Levéltárának, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtárnak, a Méliusz Juhász Péter Könyvtárnak és a Déri Múzeumnak a gyűjteményét; továbbá a megjelölt forrásközléseket is megismerte annak érdekében, hogy ebben a kötetben mindenki végakarata benne legyen, aki fontos vagy különleges személy volt Debrecenben.

Mitől különleges ez a kötet?

Elsősorban a válogatás szempontjától. Az eddig megjelent kiadványok ugyanis arra törekedtek, hogy egy-egy személy mellett egy-egy közösség különböző időszakában kelt végrendeletei közül azokat mutassák be, amelyek reprezentálják az adott közösség hagyatékolási szokásait, tükrözik a helyi társadalom különböző rétegeinek vagyoni viszonyait és különlegesen abból a szempontból, hogy egyedi információkat tartalmaznak. Kovács Ilona azonban ebben a válogatásban – aminek remélhetőleg lesz folytatása is! – a város prominenseire fókuszál, mintegy – a szó 20. századi köznyelvbe átment jelentését tekintve – megszerkesztve a debreceni pantheon első kötetét. A rendkívül gazdag anyag és a szerkesztő-levéltáros város- és iratismerete lehetővé tette egy példaértékű forrásközlés létrejöttét, amelyben nemcsak a testamentumot, hanem a híres-nevezetes testánst és vele Debrecen múltjának 1-1 korszakát is megismerhetjük. A végrendeleteket megelőző rövid életrajzok segítségével ugyanis képet alkothatunk az örökhagyóról, érzékelve alkalmanként az életvitel és a halálvárás közötti harmóniát vagy éppen disszonanciát is, meggyőződve arról, hogy a felmagasztaltak is csak gyarló emberek voltak. Általában az egész életében a köz szolgálatában állók haláluk előtt példát mutattak szociális érzékenységből, a másokkal való törődésből, de voltak olyanok is, akik meglepő módon nem így cselekedtek. Elgondolkodtató az is, hogymennyire volt fontos a gondolatok, írások utókorra örökítése. Az életrajzokat olvasva szinte minden végrendeletet tevő átlagon felüli műveltséggel bírt, így nem csodálkozhatunk, hogy közülük sokan írták meg saját kézzel végakarataikat. A végrendelet kötött formáit megtartva, néha az életről és halálról elmélkedve, foglalkozásuktól, környezetüktől, élethelyzetüktől és személyiségtypusuktól függően határozták meg röviden, lényegre törően, vagy rendkívüli részletességgel, szokatlanul hosszan, hogy halálukat követően kinek, mivel és mi lesz a teendője. A város prominensei – akik közül többen házasságok révén rokonságban álltak egymással – igen jómódúak voltak: értékes városi házakat, különböző helyeken lévő szőlőket, földeket, jelentős összegű készpénzt, ingóságokat (közte különleges ékszereket) örökítettek rokonaikra vagy jótékony célokra általában a kollégiumra. A jótékonykodás főként a szegények (diákok, pap és tanító özvegyei, árvái), betegek megsegítésére irányult, de jelentős volt az egyházi építményekre tett adomány is.

Szeremley Sámuel nemes kalmár, akit főbíróknak is megválasztottak, és 1744-ben 3 arany, holland szövet és egy pár félcipő pályadíjat tűzött ki annak, aki választ ad arra kérdésre, hogy mitől álmosodnak el a hívek a templomban (a legjobb választ egyébként Hatvani István, a későbbi híres professzor adta!), nagy vagyonát szétosztotta gyermekeinek, de gondolt az árvákra, szegényekre, az ispotályra, a szegény papokra és özvegyeikre is. Jó kereskedő módjára pontosan meghatározta az örökség felhasználásának útját-módját. Andaházy Szilágyi Mihály alapítványairól nem csak Debrecenben volt híres, hanem több városban, így Nyíregyházán is, ahol a városnak adott kölcsönének kamataival az evangélikus és református egyház iskoláit segítette, szorgalmas diákjait jutalmazta.

A református testánsok mellett akadt evangélikus is, Schaeffer Ferdinánd porosz péklegényből lett civis polgár és felesége, Legányi Julianna, akik gyermekeik halála után vagyonuk egy részét egy árvanevelő intézet felállítására ajánlották fel.

Voltak olyanok, akik temetésükről, sírjukról vagy éppen siratásukról is rendelkeztek. Komáromi Csipkés György bibliafordító lelkész, például a gyászolásra úgy rendelkezik „*vele angyali módon élő*” feleségének, hogy „*engem amaz undok, most a némelyektől szokott gyásszal ne gyászoljon...*”. Szódi (Pastoris) István esperes pedig külön kiemeli, hogy a család nőtagjainak gyászruháira külön összeget hagyott.

A sok professzor, egyházi méltóság, lelkész, orvos mellett volt a városnak verselő gárdista szenátora, több jeles botanikusa, költője, kereskedője, vállalkozója. Érdekes külön odafigyelni az egyes személyeket jellemző rövid meghatározásra is: például a magyar Faust,

avagy az ördögös polihisztor professzor, huncut irodalom tanár, ékes beszédű püspök, idealista professzor, bátor szívű szenátor, tarokkozó téglagyáros, mesebeli jótékony polgár, a jótékonyág szelíd angyala, „a demokrácia Grál-lovagja”, sziporkázó humorú gimnáziumi igazgató, Debrecen történelmének legkiválóbb bűvára.

Különleges ez a könyv attól is, hogy rávilágít arra: egy város útjának irányát, fejlődésének módját és ritmusát, vagy éppen stagnálásának okát az események és körülmények feltárással nem lehet igazán se megérteni, se megmagyarázni, kell hozzá ismerni a közösséget, a város társadalmát alkotó embereket. Megragadni a kor hangulatát, gondolatvilágát, miliőjét megfelelő források nélkül nehéz, ezért bírnak kiemelkedő jelentőséggel a naplók, levelek mellett a végrendeletek, amelyek újabb információval szolgálhatnak arról, hogy a közéletben akár nagyszerű dolgokat végbevívő ember földi haladóként miként gondolkodott a világról, mi volt számára fontos. Aki elolvassa ezt a könyvet, az rögtön érteni fogja, hogy mitől volt más Debrecen, mint a környező, különböző típusú városi jogállással bíró települések. Érteni fogja, hogy milyen hatással volt a kollégium a városra. El tudja majd képzelni, hogy mi volt a különbség a papi tanulmányok végéig el nem jutó tanító és a belföldi iskolák után külföldi egyetemeken magát néhány évig képző professzorok szemléletmódja és tanítása között. Látni fogja, hogy a haladás irányát meghatározó városatyák nem „*bugris helybeli parasztok*” voltak, hanem magasan képzett szakemberek, akiknek származási helyük, az ország különböző településein lévő birtokaik, nemességük, többféle iskolában megszerzett tudásuk révén minden bizonnyal nemcsak kellő ismeretük, hanem kiterjedt ismeretségi hálójuk is volt. Emberközelbe kerülnek az egyházi életet irányító művelt püspökök, a bőkezű adományozók, a sikeres vállalkozásukkal a város előkelői közé kerültek, az országos hírnévre is szert tettek. Mindazok, akik szellemi potenciáljuk, vagyoni tehetőségük, tevékenységük vagy adományaik révénvalamit hozzá tettek Debrecen előbbre jutásához.

Nem átlagos ez a kötet tipográfiáját tekintve sem. Kovács Ilona és Katona Péter olyan könyvet állított össze, amelybe szívesen belelapoz az ember, hogy újabb és újabb debreceni polgárral ismerkedjen meg. Olvasóbaráttá teszik a könyvet a szöveget illusztráló képek, amelyek kiemelt figyelmet érdemelnek. A császári csapatok által karddal kimetszett jegyzőkönyv, a régi városháza, a különböző középületek, a testánsok portréi, lakhelyei, címerei, munkái, aláírásai, síremlékei mind hozzájárulnak a múlt sokszempontú megismeréséhez. Külön gratulálni kell Kovács Ilonának a képek összegyűjtéséhez! Ajándék az olvasónak a színes függelék is, ahol gyönyörű fotókon látható néhány gyűrűs pecsét nyomata, családi címer, írásképet tekintve látványos végrendelet részlet, valamint a testánsokat ábrázoló festmények. Köszönet jár a megértést segítő idegen szavakat és rövidítéseket feloldó jegyzékéért, a mértékegységek, pénznemek magyarázatáért és a további információszerzésre is inspiráló bibliográfiáért.

A 17–19. században Debrecenben élt 52 végrendelezőről szóló kötetet ajánlhatjuk nem csak a város története iránt érdeklődőknek, hanem mindazoknak, akik szívesen pillantanak be az elmúlt századok embereinek magánéletébe. Kedvcsinálónak érdemes felhívni a figyelmet az ismertekre: Hatvani Istvánra, Fazekas Mihályra, Thaly Kálmánra, Arany János vejére Széll Kálmánra, Zoltai Lajos újságíró, levéltáros, helytörténész, muzeológusra.

Gratulálok a kötet összeállítójának, Kovács Ilonának és minden segítőjének, közreműködőjének! Kívánom, hogy még sok ilyen szép, kedvvel végzett munkájuk legyen az olvasók nagy örömére.

Kujbusné Mecsei Éva